

ZIDUL LUI HADRIAN ȘI VALURILE LUI TRAIAN – DOUĂ SISTEME DE APĂRARE CONSTRUITE LA EXTREMITĂȚILE DE VEST ȘI DE EST ALE IMPERIULUI ROMAN

¹Valeriu DULGHERU, ²Natalia PIHLER-TENNENBERG,

²Alex PIHLER-TENNENBERG, ¹Ilie MANOLE,

¹Sergiu ZAPOROJAN

¹Universitatea Tehnică a Moldovei

²Birminghăam, Marea Britanie

*„Ce de-a lucruri n-ar ști să povestească de-ar avea grai ruinele acestea?
Când te gândești c-a fost atată viată aici... inimi care s-au iubit, ochi care-au
plâns, viteji care și-au vărsat sângele pe zidurile acestea...”*

(Alexandru Vlahuță)

Rezumat: Imperiul Roman a fost cel mai mare imperiu ca durată de existență (a durat peste 700 de ani!) din istoria omenirii. Este și imperiul care a lăsat cele mai multe urme, care de fapt a pus bazele civilizației europene și nu numai. Pe parcursul existenței sale a fost supus invaziilor permanente ale barbarilor din afara lui. Pentru a se apăra întrucâtva de aceste invazii împărații romani au construit diverse fortificații. Prezentând un interes aparte pentru romani spațiul de la nordul Mării Negre care era un coridor care lega Vestul de Est, dar și prin care aveau loc cele mai dese incursiuni ale nomazilor din est, regele Traian a construit câteva valuri de apărare care-i poartă numele. Succesorul său la tronul Imperiului Hadrian a construit zidul care-i poartă numele la extrema de vest a Imperiului, pe insula britanică, separându-se de actuala Scoție. Sunt două sisteme de apărare construite aproximativ în aceeași perioadă (pe parcursul a 200 de ani), dar se vede cu câtă pietate își păstrează acest segment al istoriei britanicii și cu câtă nepăsare le tratăm noi, românii. În lucrare se prezintă o analiză comparativă a ceea ce a fost la începuturi și ce avem astăzi în aceste două extreme ale fostului Imperiu Roman.

1. Introducere

Într-adevăr ce păcat că toate aceste ruine nu pot să povestească istoriile lor. Un mare iluminist german vorbea despre dulcea limbă română și istoria purtătorului ei că nouă ne-a rămas „doar pietrele care vorbesc” pentru a ne reconstitui din cioburi multimilenara noastră istorii. S-au stăruit vecinii noștri să rămână cât mai puține documente scrise care să certifice dreptul nostru miltimilenar la acest teritoriu. Dimpotrivă, popoare venite tocmai din nordul Uralilor, încearcă să-și legitimizeze dreptul asupra actualului teritoriu (care tot traco-daco-român a fost!) de milenii. Fiind în Marea Britanie îmi căzuse pe mâini o carte de istorie universală cu un volum de peste 700 p. în format mare, ilustrată, aflată la a 6-a ediție cu titlu de adevăr absolut. La una din pagini care

data perioada 2000 p.Hr. găesc în Europa unicul popor din cele cunoscute Hungary (cu 2000 de ani înaintea lui Hristos!). Mult mai târziu, prin sec. IX găesc că Maghiarii sunt veniți din est și după o serie de incursiuni, ajungând până la Roma, fiind înfrânți de Carol cel Mare, se stabilesc în Panonia, actuala Ungarie. Iată cum poate fi falsificată istoria, iar ungurii, având o diasporă puternică (cât face doar Soros), pot falsifica orice pentru ași legitima existența în acest spațiu.

Sunt puține surse scrise despre istoria Neamului nostru. În multe cazuri doar pietrele vechilor cetăți, construcții, pietrele funerare, mai pot spune câte ceva. Despre acest lucru scrie cunoscutul poet german Martin Opitz (1597-1639). În perioada 1622-1623 a vizitat Principatul Transilvaniei la invitația principelui Gabriel Bethlen, unde a activat ca profesor de literatură și filozofie la gimnaziul din Alba Iulia. În a. 1922 a început opera monumentală *Dacia antiqua* care însă a dispărut misterios. Tot în această perioadă a scris poemul Zlatna, care este o adevărată odă adusă limbii române și vorbitorilor ei: „*Înscrisele cuvinte în pietrele de aici / Nici un puhoi pârdaľnic trecut în goană, aici*

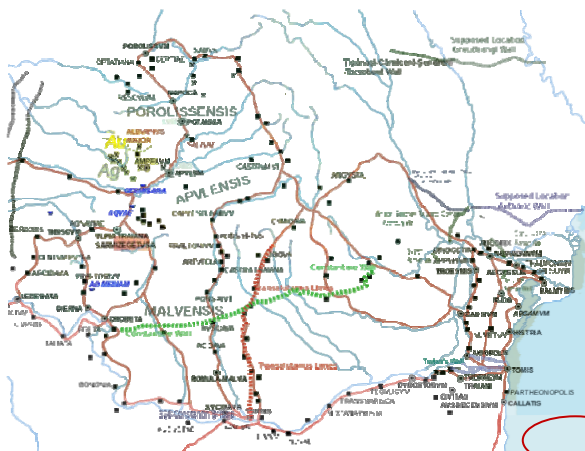
*Fulgerul, nici timpul nu le-au putut distruge,
Doar cerul le sărută, la ele când ajunge.*

.....
*Sub ele dorm bărbații de care azi aminte
Ne aduc aceste stele de piatră și cuvinte.
Din depărtate Asii venind pe cai gonaci ...
Călcând în goană goții cu alți-n șir grăbit
Al Daciei și al Romei pământ de mult râvnit
Nu șterg a voastre nume, cum nu v-au nici învins
De v-ați păstrat lumina așa cum e înscris ...
Cu biciul nici Atila cu hoardele de sciți
Nu poate frânge neamul /Nepieritoarei ginți”.*

Într-adevăr, în multe cazuri doar pietrele mai vorbesc despre trecutul nostru multimilenar. O filă nescrisă până la capăt este perioada cuceririi Daciei de către romani. Pe lângă multiplele comori traco-dacice, monumentalele vestigii precum cele de la Sarmisegetusa, un rol important în completarea golurilor istoriei noastre îl joacă Columna lui Traian de la Roma, pe perimetrul căreia sunt sculptate scene privind cucerirea de către Traian a Daciei. Ajunși stăpâni în această parte de est a Imperiului între Marea Neagră și Carpați Traian a purces la fortificarea hotarelor Imperiului, atacat permanent de barbarii din est dar și de dacii liberi din nord-estul actualei României. Unul din sistemele de fortificare au fost cele trei valuri numite în cinstea împăratului Traian.

2. Valurile lui Traian

Imperiul Roman a fost cel mai mare imperiu ca durată de existență (a durat peste 700 de ani!) din istoria omenirii. Este și imperiul care a lăsat cele mai multe urme, care de fapt au pus bazele civilizației europene și nu numai. Pe parcursul existenței sale a fost supus invaziilor permanente ale barbarilor din afara lui. Pentru a se apăra întrucâtva de aceste invazii împărații romani au construit diverse fortificații. Prezintă un interes aparte pentru romani spațiul de la nordul Mării Negre care era un coridor care lega Vestul de Estul sălbatic, dar și prin care aveau loc cele mai dese incursiuni ale nomazilor din est, împăratul Traian a construit câteva valuri de apărare care-i poartă numele. Primul val ar fi fost construit în actualul județ Constanța (v. fig. 1), unde astăzi o localitate poartă numele de Valul lui Traian. Alte două valuri se află în Basarabia (fig. 2) [1]. Valul lui Traian de Jos pornește de pe malul Prutului lângă satul Vadul Lui Isac, continuă între Vulcănești și Bolgrad de unde pe

Fig. 1. Cele trei valuri ale lui Traian în Dobrogea și sudul Basarabiei.

Fig. 2. Valurile lui Traian basarabene, după o hartă de Veltman (1827).

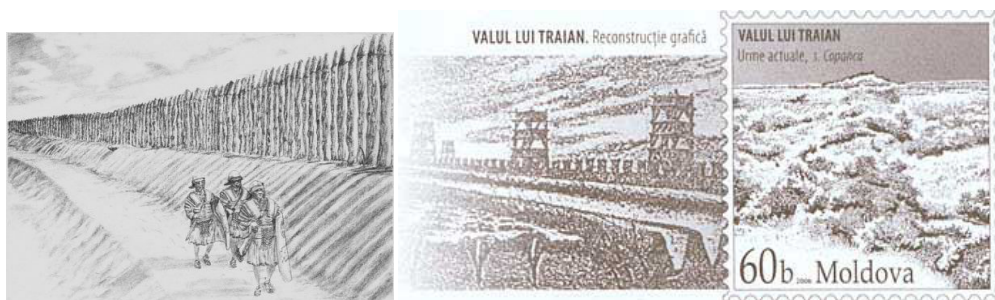
teritoriul actual al Ucrainei cotește spre lacurile Ialpug, Katlabuga și Kitai, sfârșind pe malul abrupt al lacului Sasâc în localitatea Eschipolos raionul Tatarbunar. Lungimea totală a acestuia însumează 126 km [2].

A doua fortificație numită Valul lui Traian de Sus se întinde pe o lungime de 120/138 km și pornește, de asemenea, de la malul Prutului de lângă marginea sudică a orașelului Leova continuând spre Copcui, Seliște, Cazangic, traversează lunca Sărutei până la Ecaterinovca și Gradiște în valea Cogâlnicului după care prin luncile Coștangeliei și a Schinoasei ajunge la Batâr, de unde traversează valea pârâului Ceaga, iar lângă Sălcuța trece Botna și se termină pe platoul Chițcani-Copanca pe Nistru. Șanțul adiacent din care s-a scos pământul este în partea de nord a valului. Înălțimea este de aproximativ 9 m, lățimea la

bază – 24 m. Nivelul de păstrare este oarecum satisfăcător, unele porțiuni fiind afectate de arătură anuală, drumuri de țară etc. [2].

Abordările acestei teme a fost în atenția istoricilor din cele mai îndepărtate timpuri. La Dimitrie Cantemir, în *„Descrierea Moldovei”*, acesta este denumit în text *„șanțul împăratului Traian”* și că prezintă *„un șanț între două valuri”* care, traversând râul Hierasus (Prut – greșit, probabil Siret) lângă satul Traian (denumirea veche a localității Vadul lui Isac) și Botna la Căușani, trece prin întregul teritoriu tătăresc și se termină la Tanais (Don). De fapt această informație este greșită: nu există val mai la est de Nistru și cel din Moldova nu trece pe diagonală de la Vadul lui Isac la Tighina. În prezent majoritatea cercetătorilor sunt de părerea că două dintre valurile din sudul Moldovei – Șerbești-Tulucești (Galați) și Vadul lui Isac – Tatarbunar au fost construite de romani (secolele I-II e.n.). Primul proteja vadul Barboși-Dinogeția, al doilea Aliobrix - ul și trecătoarea de lângă acesta peste Dunăre. În preajma valului au fost găsite monede romane de la Traian, Antonius Pius, Philippus Arabs. De aici pornea un drum roman ce unea Bărboșii cu Tyras-ul și care trecea pe lângă viitorul oraș Reni. Pentru o perioadă de timp aceste valuri prezentau un forpost avansat al Imperiului contra multiplelor invazii dinspre nord-est. Cercetările arheologice pe anumite porțiuni ale Valului de Sud confirmă că a fost edificat de către romani în secolele I-II. Tot mai mulți cercetători sunt de părerea că două dintre valurile din sudul Moldovei – Șerbești-Tulucești (Galați) și Vadul lui Isac – Tatarbunar au fost construite de romani (secolele I-II e.n.) [2].

Există opinia că Valurile lui Traian sunt vestigiile construcțiilor defensive din epoca împăratului Traian, sau linia de demarcare dintre romani și *„lumea barbară”* printre care și dacii liberi – carpii. La acel moment, romanii deja erau prezenți la gurile Dunării, acolo unde exista provincia romană Moesia Inferior (pe teritoriul Dobrogei și al Bulgariei de Nord). Totuși, înființarea noii provincii Dacia a sporit importanța regiunii, astfel încât a crescut și necesitatea întăririi hotarului din zona unde Dunărea se varsă în Marea Neagră. *„Valul se presupune că avea deasupra o palisadă (fortificație formată din pari înfiți în pământ), alături un șanț, precum și o suprafață plată între val și șanț, denumită „bermă”* [2]. Reconstituirea grafică a valului a fost făcută de Claudiu Călin, pe baza informațiilor oferite de arheologul Sergiu Popovici (fig. 3).

Fig. 3. Reconstituirea grafică a Valului lui Traian de Jos.

Există însă mai multe opinii privind originea acestor valuri. Totuși, recent s-a propus o datare a Valului lui Traian de Jos pe baza analizei formării în timp a orizontului de humus din sol. Concluzia a fost că perioada de ridicare a

Valului lui Traian de Jos din regiunea Odesa, de exemplu, nu depășește secolul II era noastră. Astfel, există probabilitatea ca Valul lui Traian de Jos să fi fost început chiar în perioada împăratului Traian, care a domnit între anii 98 și 117. Totuși principiile strategice de construirea a unor fortificații la nordul Mării Negre sunt puse în practică de către romani ceva mai înainte – încă din a II-a jumătate a secolului I p.Hr., prin tendințele de extindere a *limes*-ului moesic către nordul Mării Negre și de transformare a acesteia în *mare nostrum*. Astfel de considerente tactice intraseră în vederile strategilor romani mai cu seamă în timpul guvernării lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. Eminent strateg, acesta pacificase sudul Moldovei prin demonstrații de forță. Totuși, în lipsa unei frontiere naturale, trasarea în teren a unei linii *limitibus*, care să delimiteze zona de influență romană de cea a barbarilor pare să se fi petrecut doar în timpul lui Traian.

Pe întinderea Valului lui Traian de Jos, savanții identifică trei porțiuni. Prima este de 34 de km, de la satul Vadul-lui-Isac și până la satul Tabacu din preajma lacului Ialpug. Această porțiune se caracterizează prin existența unei berme (o suprafață plată între val și șanț). Porțiunea respectivă a fost amenajată cu multă grijă și s-a păstrat cel mai bine. Înălțimea Valurilor la etapa actuală nu depășește 1,5-3 m. Pe unele porțiuni valul s-a păstrat relativ bine (v. fig. 4).

Fig. 4. Starea actuală: a) Valul lui Traian de Sus; b) Valului lui Traian de Jos.

O hartă franceză (v. fig. 5) [4] arată că de fapt Valul de Jos are o continuare peste Prut prin comuna Tulucești spre sud. „*Punem în sfârșit pe harta județului o atracție turistică de nivel internațional, călcând pe urmele Zidului lui Hadrian, reabilitat de englezi și devenit o mare atracție turistică – parte a aceluiași sistem de apărare de la granițele Imperiului Roman. Proiectul cel mai important este valul lui Traian la Tulucești, unde dorim reconstituirea unui tronson de limes roman. Vom solicita autorizație Ministerului Culturii. Echipa de cercetare este constituită și se va trece la efectuarea săpăturilor, pentru a se extrage tot ce se poate din artefacte, apoi, tot ce s-a colectat se va constitui ca*

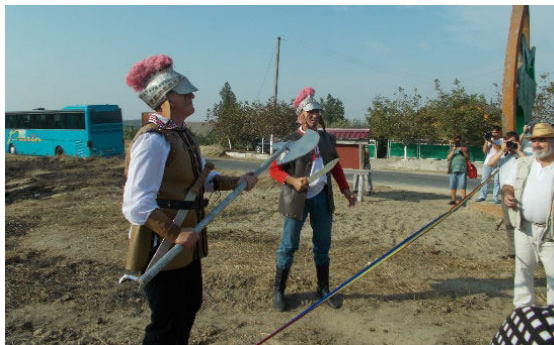

Fig. 5. Valul Traian de jos continuat peste Prut (a); prevedere zidul Traian după restaurare.

un mic muzeu de sit. Reconstrucția se va face exact pe val: palisada, șanțul, drumul, foșoarele”, a declarat Cristian Căldăraru, directorul Muzeului de Istorie din Galați. Este o inițiativă foarte importantă. Ce bine ar fi ca această idee să fie preluată și de cei din Basarabia. La Vadul lui Isac actualul primar Ion Iorga încearcă să scoată din anonimat acest important monument istoric, editând un buletin informativ. În perioada de organizare a programului cultural al Simpozionului „Cucuteni 5000 REDIVIVUS: științe exacte și mai puțin exacte” din a. 2016 autorii, împreună cu regretatul profesor Valerian Dorogan, au vizitat Valul lui Traian de jos de la Vadul lui Isac (fig. 6), planificând petrecerea în cadrul Simpozionului a unui moment simbolic. Astfel doi renumiți artiști, Marcel Zgherea și Victor Celan, au jucat o scenă pe acest Val al lui Traian de jos, fiind în rolul de vameși romani (fig. 7). Deocamdată promovarea acestor Valuri ale lui Traian are loc sporadic. Aici ar trebui să colaboreze Muzeul de Istorie din Cahul cu Muzeul de Istorie din Galați pentru a atrage fonduri, în special, europene, pentru reconstrucția Valului (zidului) lui Traian de Jos după exemplul savanților din Marea Britanie.

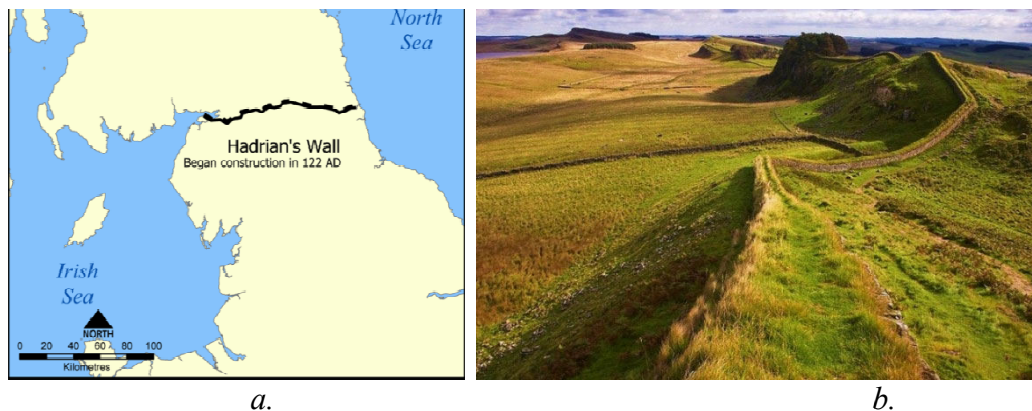

Fig. 6. Prof. V. Dulgheru, V. Dorogan, S. Zaporozjan și I. Manoli pe Valul Traian de Jos (s. Vadul lui Isac, iulie, 2016).

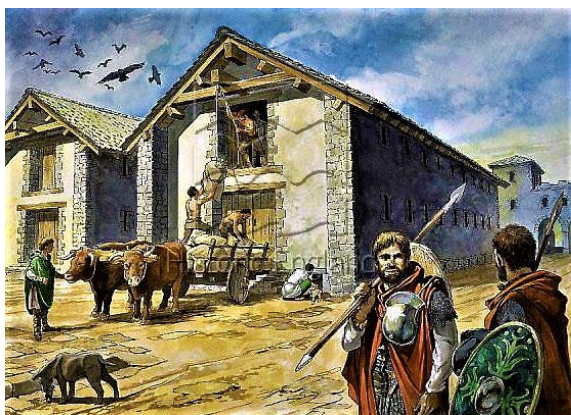
Fig. 7. Artiștii M. Zgherea și V. Celan în rolul de vameși romani pe Valul lui Traian de Jos (s. Vadul lui Isac, octombrie, 2016).

3. Zidul lui Hadrian

Fig. 8. Zidul lui Hadrian: a) harta Zidului; b) o porțiune bine păstrată a Zidului Hadrian.

Zidul lui Hadrian este o mare realizare a istoricilor și arheologilor britanici. Englezii știu concret (spre deosebire de noi!) când împăratul Hadrian a construit zidul, care-i poartă numele. Zidul lui Hadrian a fost o fortificație construită în anii 120 - 128 d.Hr. sau 120 - 130 d.Hr. [5] în Anglia romană, la ordinele împăratului roman Hadrian (117-138), care a fost rudă cu Traian (a fost căsătorit cu nepoata lui Traian). Zidul începe la gurile râului Tyne și ajunge până la Solway Firth, Marea Irlandeză, și este poate cel mai legendar traseu turistic din nordul Marii Britanii (fig. 8, a,b). Reprezenta limita de nord a Imperiului Roman, dincolo de care începeau teritoriile ce aparțineau triburilor libere ale acelor meleaguri, inclusiv ale picților.

Fig. 9. Viața cotidiană a ostașilor romani în forturile Zidului Hadrian.

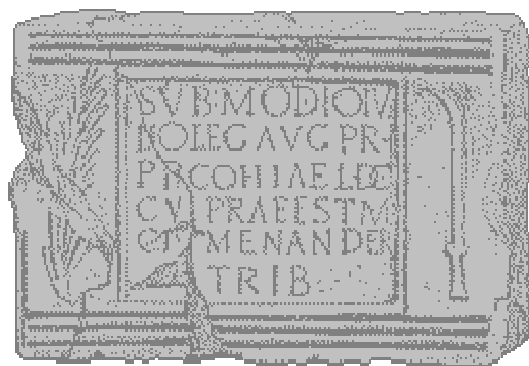
Vallum Hadriani nu era un simplu zid. El cuprindea porți, clădiri pentru cazarea trupelor și turnuri de veghe. Cele mai cunoscute sunt forturile Vindolanda, Birdoswald ș.a., în care ostașii romani (unii cu familiile lor) își duceau viața cotidiană în perioadele de liniște (fig. 9). Deseori se spune că forturile din zidul lui Hadrian asigurau o viață dificilă și confort redus. Însă elita militară și administrativă beneficiau de condiții foarte bune de viață. Săpăturile arheologice care se fac arată că locuințele persoanelor

de văză erau prevăzute cu încălzire prin podea (hypocaust), băi ș.a. comodități. Uriașa fortificație se întinde pe o lungime de 500 de kilometri, iar zidul ce străbate acest teritoriu imens are înălțimi cuprinse între 4 și 5 metri. La moment, unicul zid european este o structură uimitoare, de o importanță arheologică majoră, apreciată de către turiștii din întreaga lume. Patrimoniul Mondial UNESCO protejează ce a mai rămas din Zidul lui Hadrian. Peste 100000 de turiști ajung anual în nordul Angliei, dornici să admire spectaculoasa zonă. Câteva muzee mici au fost amenajate în zonă unde sunt expuse obiecte extrem de vechi de o valoare incomensurabilă.

Construirea Zidului lui Hadrian a durat șase ani, la care au participat peste 15000 de legionari romani, între care existau și arhitecți, zidari ori meșteri pietrari de diferite etnii. Printre aceștia se numărau asturienii (din Peninsula Iberică), sirieni dar și geto-daci. „*Cohors I Aelia Dacorum*” a fost un regiment de infanterie (o cohortă) al corpului de auxiliari al armatei romane. Cohorta a fost creată în vremea împăratului roman Hadrian în provincia romană Dacia, lucru petrecut mai devreme de anul 125 d.Hr. Unitatea constituită din geto-daci a fost dislocată, pentru aproape întreaga sa existență, la hotarul de nord al provinciei Britania, în forturile aferente Zidului lui Hadrian (Birdoswald, Vindolanda).

Urme ale dacilor în Vindolanda au fost găsite mai puține. Pe una din pietrele funerare a fost descifrat următorul text: „*To the shades of the departed Cornelius Victor, Singularis Consularis with twenty-six years service, a citizen of the Pannonians, son of Saturninus the Primus Pilus, he lived fifty-five years and eleven days. His wife saw to this [memorial]*” (RIB 1713; piatră funerară) (Către spiritele celor plecați: *Cornelius Victor, consul, a servit 26 de ani. Nativ din Panonia, fiul lui Saturnus, a trăit 55 de ani și 11 zile. Eu, soția lui, am scris acestea*”).

Analiza efectuată de autori a documentelor descoperite în diferite forturi ale zidului Hadrian a arătat că cea mai bine păstrată porțiune a Zidului Hadrian și cu cele mai multe urme dacice este cea din jurul localității Banna (actualul Birdoswald), unde descoperirile arheologice indică încartiruirea Cohortei I Dacice (*Cohors I Aelia Dacorum*) timp de mai mult de un secol, căreia i se alătură ulterior și Cohorta I Tracă. Drept confirmare vine inscripția pe o piatră găsită în fortul Birdoswald (fig. 10) [6]: „*Sub comanda lui Modius*

Fig. 10. Inscripție care confirmă prezența ostașilor dacilor în fortul Birdoswald.

pe o piatră găsită în fortul Birdoswald (fig. 10) [6]: „*Sub comanda lui Modius*

Julius, legatul împăratului cu puterea de pro-pretorian, Prima Cohortă a Dacilor (constituită aici) sub comanda tribunului Marcus Claudius Menander”.

Analiza vestigiilor arată că din cele 20 de cohorte enumerate în documentul *AE 1997.1779a* [7], care se aflau în Britania sub comanda lui Trebius Germanus, 4 din ele (*Cohors Primae Aelia Dacorum milliaria; Cohors Secundae Pannoniorum; Cohors Secundae Dalmatarum; Cohors Septimae Thracum*) erau dacice, chiar dacă numai una din ele era numită Dacică [8,9,10]. Care ar fi explicația prezenței masive a dacilor în Britania? Una din versiuni ar fi impresia bună lăsată de luptătorii daci ai lui Decebal asupra împăratului Traian (nu în zadar ei sau învrednicit de înveșnicire pe Columna care-i poartă numele), făcându-l să-i recruteze în calitate de soldați auxiliari.

Am avut un vis de a vizita Zidul lui Hadrian și fortul Vindolanda. S-a realizat acest vis în vara trecută grație unui program organizat de ginerele și fiica care locuiesc în Marea Britanie. M-a surprins mulțimea de turiști echipați în modul corespunzător (în zonă poate să plouă de 2-3 ori pe zi). Bătrâni, și mai puțin bătrâni, familii întregi cu copii unii chiar mici (și noi am fost cu nepoțica de apr. 4 ani și nepotul de 7 ani!) cu rucsacuri în spinare merg kilometri întregi de-a lungul Zidului, urcă și coboară anumite porțiuni dificile sub acest aspect. Există la britanici un bun hobby ca în zilele de weekend să facă turism, indiferent de timp, care în majoritatea cazurilor este ploios. Am mers și noi kilometri întregi de-a lungul Zidului (fig. 11). Am urcat și coborât mai multe porțiuni de drum cu acces dificil. Am vizitat cunoscutul Fort Vindolanda cu descoperirile arheologice în aer liber (fig. 12, 13) și minunatul muzeu cu vestigii descoperite în urma săpăturilor arheologice (fig. 15). Am asistat la o prelegere a unui profesor (conducătorul echipei de arheologi, doar el fiind arheolog, ceilalți fiind voluntari, care efectua la acel moment săpături arheologice) care ne-a explicat ce a fost deja descoperit și cât a mai rămas sub pământul acoperit cu iarbă verde (fig. 14).

Fig. 11. Porțiuni bine păstrate ale Zidului lui Hadrian (foto: Dulgheru V., 2019).

Fig. 12. Zone explorate în fortul Vindolanda
(foto: Dulgheru V., 2019).

Fig. 13. Reconstituire grafică a Zidului lui Hadrian
(foto: Dulgheru V., 2019).

Fig. 14. Lângă Zidul lui Hadrian
(foto: Dulgheru V., 2019).

Fig. 15. Nepoțica Lidia în armură de centurion roman. Muzeul din Vindolanda
(foto: Dulgheru V., 2019).

Concluzii:

Să facem o comparație între cele două valuri construite la extremele de vest și est ale Imperiului Roman: Zidul (Valul) lui Hadrian din Marea Britanie, relativ bine conservat și foarte bine pus în circuitul turistic, și Valul (zidul) lui Traian din Basarabia pe cale de dispariție. Au fost două fortificații importante, având funcția de a apăra Imperiul Roman de năvălirile barbarilor. Dacă ne-am valorifica mai bine trecutul nostru glorios nu ne vom întâlni cu cazuri când veneticii, apăruiți în acest spațiu mult mai târziu ne spun că suntem oaspeți apăruiți în acest spațiu carpato-danubiano-pontic dintr-o „nebuloasă” greu de explicat istoricește. Specialiștii basarabeni împreună cu cei din România ar trebui să facă eforturi comune pentru a reconstitui ceea ce a fost Valul lui Traian de Jos, care începe pe teritoriului actual al României (regiunea Șerbești-Tulucești (Galați), Vadul lui Isac, sfârșind pe malul abrupt al lacului Sasâc în

localitatea Eschipolos raionul Tatarbunar. Poate atunci vom avea mai puțin dornici să demonstreze că sudul Basarabiei (Bugeacul este de milenii pământ găgăuzesc, rusesc sau ucrainesc.

Bibliografie

1. <http://luncaprutuluidejos.md/2017/02/Valul-lui-Traian.php>
2. Bratco D., Haheu V. *Enigmele valurilor lui Traian din Basarabia...* <https://moldovainprogres.com/enigmele-valurilor-lui-traian-din-basarabia/>
3. Ptolemeu, *Geografia*, III, 8, 1-2; 10, 7-9; CIL III, 7620; XVI, 44
4. <https://www.youtube.com/watch?v=3ydwcnxgMIk>
5. <http://www.roman-empire.net/tours/empire/hadrians-wall.html>
6. Collingwood R.G., Wright R.P. *The Roman Inscriptions of Britain*. Oxford, 1965.
7. Biggins J.A., Taylor D.J.A. *A Survey of the Roman Fort and Settlement at Birdoswald, Cumbria in Britannia xxx (1999) pp.91-110.*
8. Dulgheru V., Dulgheru N., Pichler-Tennenberg A., Cantemir L., Chiriac G. *Aspecte inedite din viața populației Imperiului Roman consemnate pe tăblițe cerate și pe tăblițe subțiri din lemn de stejar. Al VI-lea Simpozion Internațional Cucuteni 5000 Redivivus: științe exacte și mai puțin exacte. Culegere de lucrări. Ed. Palatul Culturii Iași, România, 2011, p.31-38.*
9. Turnbull L. *Hadrian's Wall History. Trails Guidebook II*. Newcastle, 1974 (<http://www.roman-britain.org/places/banna.htm>).
10. Embleton R., Graham F. *Hadrian's Wall in the Days of the Romans*. Newcastle, 1984, pp.234-242.